

УДК (UDK) 371.214.46:372.94 (477) "192"

СПИК Л. І.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА КУРСАХ З УКРАЇНОЗНАВСТВА (20-і рр. XX ст.)

Стаття присвячена одному із напрямів більшовицької національної і мовної політики в Україні в 1920-і роки, а саме українізації. Автор, використовуючи раніше не опубліковані документи, доводить, що українізація була цілеспрямованою політикою радянської влади, суть якої полягала не тільки у запровадженні української мови у всі сфери суспільного життя України. Архівні джерела свідчать, що це була система виховання національних кадрів, які повинні були не тільки досконало володіти українською мовою, але й знати основи історії України, української літератури і географії. Саме таким чином підготовані спеціалісти повинні були стати носіями комуністичних ідей, свого роду з'єднуючою ланкою між більшовицькою владою і населенням України. Наведені у статті документи із фондів Державного архіву Сумської області (звіт про роботу практикуму з українознавства) є цінними свідченнями щодо формування національної самосвідомості і національної ідентичності завдяки викладанню тем з української історії.

Ключові слова: *українізація, практикум з українознавства, історія України, національна самосвідомість.*

Однією із найважливіших проблем новітньої історії України можна вважати проблему формування національної ідентичності, вирішення якої наклало відбиток на перебіг соціокультурних процесів у середині країни та на її відносини з іншими державами. Це пояснюється тим, що дана проблематика не локалізується у сфері суто політичних явищ і відносин, а пов'язана з цілою низкою особливостей, які стосуються соціальних і культурних аспектів буття суспільства.

Для вироблення стратегічних напрямів національної політики, з метою використання її потенціалу у справі консолідації нації, необхідно дати відповідь на запитання, в яких аспектах і яким чином мова та історія реалізуються як фактор об'єднання держави та самоідентифікації нації, визначити взаємозв'язок і взаємовплив мови, історії та інших сфер суспільного життя - політичної, національної, культурної, регіональної. Безперечно, необхідно, як показують історичні реалії, концентруватися на формуванні українського мовного та історичного простору в тому смислі, що вивчення історії України повинно вийти поза межі виключно шкільних (університетських) курсів, а стати дієвим засобом щоденного світоглядного процесу.

На нашу думку, узагальнення надбань політики українізації 20-30-х років ХХ ст. дає можливість оцінити також і заходи щодо вивчення історії України, які проводилися, незважаючи на політичні й ідеологічні обмеження.

Політика українізації стала предметом наукових розвідок відомих українських істориків С. Кульчицького [6, 7], Я. Верменич [3, 15] та інших.

Спик Лариса Іванівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка

Окремі аспекти українізації партійного та радянського апарату висвітлювалися у роботах К. Мануїлової [8] та Д. Овчаренка [13]. Велике значення для переосмислення суспільно-політичного розвитку України та національної політики більшовиків у радянську добу мають праці вітчизняних істориків С. Кульчицького, В. Даниленка, В. Гриневича [7], мовознавця Л. Масенко [9-11]. Основні проблемно-тематичні пріоритети та певні історіографічні підсумки дослідження історії національних меншин 1920-30-х років підбиті в роботах О. Рафальського [14], Л. Якубової [16-17]. Нові підходи авторів дозволили показати процеси відродження культурних традицій етнічних меншин в період запровадження політики коренізації та визначити прорахунки в цій справі.

Тим не менше, особливості практичної роботи, як-от створення, запровадження і виконання програм з історії України, української літератури у середині 1920-х років залишилися не розкритими, або зовсім випали із історичного контексту.

Мета статті - проаналізувати особливості вивчення історії України в контексті політики українізації у 20-х роках ХХ ст.

Враховуючи наслідки політики царської Росії стосовно української мови, тобто мови більшості населення українських земель, більшовицьке керівництво на початку 20-х років ХХ ст. змушене було виявляти максимальну толерантність і тактовність у вирішенні цього питання. Практична діяльність практикумів з українознавства показала, що відокремити вивчення української мови від хоча б побіжного ознайомлення слухачів із історією України, українською літературою та географією України виявилось неможливим. Тут відіграв свою роль і поширений погляд деяких українських радянських діячів, наприклад М. Скрипника, на Україну, як на українську радянську республіку. На фоні розмов про радянську автономію для національних республік, про необхідність і обов'язковість навчання рідній мові, розвиток національної культури, театру і т.і. вивчення рідної (української) історії здавалось абсолютно природньою частиною процесу українізації. Цікаве співіснування більшовицького інтернаціоналізму і націоналізму відмічав Х. Раковський, який писав: *“Якщо я візьму комуністичну партію, то я не знаю, у якого відсотка серед нас залягло глибоке почуття інтернаціоналізму і у якої частини з інтернаціоналістичними почуттями спокійно миряться націоналістичні”* [1].

Саме ці чинники, підтвержені курсом на коренізацію, сприяли появі на курсах українізації тем з історії України.

Основний акцент у навчанні української мови робився на оволодінні слухачами діловою та політичною лексикою. Саме цьому повинно було сприяти і вивчення окремих тем із всесвітньої історії, історії України, української літератури, які викладалися одночасно з мовною практикою. Зазначимо, що деякі теми з історії України розглядалися разом з обов'язковим аналізом політики радянської влади, як, наприклад, питання про земельну власність в період феодалізму розкривалося в порівнянні із тогочасною сільськогосподарською політикою радянської влади в Україні. Тим не менше, аналіз програм з вивчення історії України, що, незважаючи на політизованість, більшовицькі світоглядні акценти, учні отримували досить певні уявлення про періодизацію історії України, селянські та козацькі рухи, національну війну під проводом Б. Хмельницького (названу вже в той час революцією), рівень

розвитку української культури й освіти тощо. Історія України викладалася в контексті історії Росії та європейських країн, що створювало розуміння неподільності історичного процесу і включеності України у європейські процеси [4]. На наш погляд, найбільш вдалою і показовою з точки зору поєднання вивчення української мови та історії України є, наприклад, така програма з курсів українознавства. Документ наводимо із збереженням орфографії оригіналу.

“Проект програм III концентру курсів українознавства в місті Конотопі практикуму українознавства 2 концентру”.

I. Первісний комунізм та доба родового побуту.

1. Загальна характеристика первісного комунізму та доба родового побуту: а) структура суспільства; б) економічні взаємовідношення; в) культура.

2. Родовий побут слов'ян-українців: а) розселення слов'янства, б) природа краю де посіли слов'яне-українці, в) суспільний їх устрій, г) засоби життя, д) житло, одіж и т.д., є) звичаї, ж) духовне життя, віра і пісні, що виникли на ґрунті релігійних звичаїв.

3. Література й усна творчість, що відбиває добу родового побуту на Україні - повість Івана Франко *“Захар Беркут”*, усні твори, обрядові пісні, заговори, голосіння, казки, байки.

4. Первісний комунізм і ідеї комунізму у сучасному (програма Партії КПБУ).

II. Феодальне суспільство.

1. Перехід від родового побуту до феодальних форм суспільства, феодализм у Західній Європі.

2. Феодалізація України: а) структура суспільства, б) економічні взаємовідношення, в) культура життя (релігія, письменство, мова, мистецтво), г) внутрішня і зовнішня боротьба на Україні.

3. Література доби феодализма на Україні (зупинитись переважно на Київсько-Печерському патерику; заповіді Володимира, літописах та *“Слово о полку Ігоревім”* в перекладі на українську мову).

4. Земельна власність в добу феодализма й сучасний загальний закон Рад. влади та сільськогосподарча політика рад. влади.

III. Доба торгівельного капіталізму.

1. Торгівельний капіталізм на Заході: а) розвиток міста, б) боротьба міста з феодалами, в) нові виробничі форми, г) зріст буржуазії та імперіалізму, д) боротьба з деспотизмом церкви, є) культурне відродження на Заході [5, арк. 56].

2. Розвиток торгівельного капіталізму на Україні й впливи його на суспільне життя: а) Україна під владою Литви та Польщі, б) нові економ. реформи на Україні, в) впливи їх на суспільні взаємовідношення, г) природа степової України, д) татарщина XVI-XVIII ст., є) козаччина, ж) козацька революція та її наслідки.

3. Культурне становище України в XVI-XVII ст. (релігійна унія, братства, друкарні, школи), література й усна творчість (думи та історичні пісні).

4. Доба торгівельного капіталізму в освітленні нової української літератури (історичні поеми Шевченко, *“Чорна рада”* Куліша, Сава Чалий - Тобілевича).

5. Релігійна боротьба в буржуазному суспільстві та релігійні питання в світі соціалістичного суспільства (Декрети й постанови рад. влади й партійних органів щодо релігії та антирелігійна пропаганда).

IV. Доба промислового капіталізму.

1. Промисловий капіталізм на Заході: а) загальна характеристика економічних відносин, б) структура суспільства, в) розвиток культури в капіталістичному суспільстві, г) боротьба капіталізму з імперіалізмом (Велика Французька революція).

2. Суспільні настрої та соціальна боротьба в Західній Європі, що виникли з розвитку промислового капіталізму: а) зріст промисловості, б) зріст пролетаріату, в) розвиток соціалістичної думки (від утопічного соціалізму до марксизму), г) революції 1830 та 1848 рр., Паризька Комуна.

3. Розвиток промислового капіталізму на Україні і в Росії: а) природні багатства України, б) розвиток промисловості на Україні, в) реформа 1861 р., г) пролетарізація України, д) соціальні рухи на Україні і в Росії, є) революційний рух на Україні та в Росії.

4. Культурне становище України в XIX ст.: а) відродження укр. культури, б) боротьба з українським відродженням, в) література XIX ст., що відбила добу (твори Шевченко, М. Вовчка, П. Мирного - *“Пропаша сила”* та *“Лихо давнє та своєчасне”*, М. Левицького *“Бурлачка”*, *“Микола Джеря”*, *“Хмари”*, *“Кайдашева сім'я”*, Франко *“Бориславські оповідання”*, Грінченко - *“Серед темної ночі”*, *“Під тихими вербами”* та дрібні оповідання, Тобілевич *“Хазяїн”*, *“Бурлака”*, *“Наймичка”*).

5. Економічна політика в буржуазних державах і НЕП та кооперація в СРСР.

6. Профрух та охорона праці в буржуазних державах та СРСР [5, арк. 57].

V. Перед світовою війною.

1. Фінансовий капіталізм в Європі: а) анархія в виробничих стосунках, б) економіка й політика фінансового капіталу, в) боротьба за колонії та ринки, г) зріст централізму та мілітаризму, є) розподіл соц-демократичних партій.

2. Перед світовою війною на Україні: а) аграрне питання, б) стан промисловості, в) соціальні рухи, г) соціалістичні партії, д) російсько-японська війна, є) революція 1905 р., ж) реакція.

3. Національне питання в буржуазному суспільстві та політика рад. влади щодо нац. проблем.

4. Література передреволюційної доби на Україні - Коцюбинський *“Фата Моргана”*, *“Сміх”*, *“Він іде”*, *“Невідомий”*, *“В дорозі”*, Стефаник - *“Новели”*, Винниченко *“Оповідання”*, Черкасенко *“Оповідання з шахтарського життя”*, Тесленко *“З книги життя”*, Винниченко - драми *“Базар”* та *“Гріх”*.

5. Школа передреволюційної доби і система освіти рад. влади.

6. Фінансова політика рад. влади.

VI. Світова війна та наслідки.

VII. Соціальна боротьба на Україні.

VIII. Література соціальної боротьби на Україні: поезія Чумака, Сосюри, новели - Хвильового, Косинки та інш.

Рекомендовані підручники: Яворського *“Історія України”*, О. Дорошкевич *“Підручник історії української літератури”*, Сухов *“Економічна географія України”*, А. Бердников, И. Сватлов *“Курс*

политграмоты”, Покровский “Очерки русской культуры”, Покровский “История России”, Антонов-Лукин “История Западной Европы в новейшее время”, Горев “История социализму” Т. 1, Покровский “Очерки по истории революционных движений в России XIX-XX ст.”.

Примітка: “програм орієнтовний, тому може в залежності від умов в тих чи інших частинах набирати змін і навіть скорочуватись” м. Конотоп, травень 1925 р. [5, арк. 58]

Національна політика радянської влади у 20-х роках ХХ ст. в Україні формувалася під впливом двох взаємовиключних тенденцій: принципі інтернаціоналізму і праві націй і народів на вільний розвиток рідної мови, культури, освіти, праві використання рідної мови у всіх сферах суспільного життя. Ця позиція була історично зваженою, беручи до уваги національно-культурну політику царизму щодо українців, крім того вона давала можливість більшовикам пропагувати комуністичні ідеї на рідній мові населення. Вивчення документів стосовно практичної діяльності курсів з українізації дає підстави вважати, що в Україні політика коренізації вийшла за межі простого введення української мови у всі сфери життя. Вивчення мови йшло паралельно із вивченням історії України, української культури, сприяло формуванню національної свідомості у слухачів курсів. Незважаючи на комуністичну заідеологізованість курсів, теми з історії України, наприклад, про українське козацтво, війну під проводом Б.Хмельницького, вивчення пам’яток давньоруської культури, як-от “Слова про Ігорів похід” формували у слухачів розуміння відокремленості української історії від російської, а, таким чином, і національної ідентичності.

1. Агурский М. Идеология национал-большевизма. - Иерусалим, 1979.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/agursk/index.php

2. Бозуцький Ю. Політика українізації, її досягнення в освіті і науці. Українська культура в європейському контексті: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://libfree.-com/167103075_kulturologiyapolitika_ukrayinizatsiyi_dosyagnennya_osviti_nautsi.html

3. Верменич Я. “Українізація” 20-х - 30-х рр. ХХ ст.: зміст та основні напрямки / Я. Верменич, В. Даниленко // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика: зб. статей. - К., 2003. - Вип. 7. - 128 с.

4. Державний архів Сумської області (далі - ДАСО), ф. Р4563, оп. 1, спр. 727, 90 арк.

5. ДАСО, ф. Р4563, оп. 1, спр. 980, 438 арк.

6. Кульчицький С. Курс - українізація / С. Кульчицький // Родина. - 1999. - № 8. - С. 110-122.

7. Кульчицький С.В. Україна і Росія в історичній ретроспективі. В 3 т. - Т.2: Радянський проєкт для України / С.В. Кульчицький, В.А. Гриневиц, В.М. Даниленко, О.Є. Лисенко. - К., 2004. - 530 с.

8. Мануїлова К. Українізація партійного апарату в національних адміністративно-територіальних районах південно-західного регіону Української РСР (1920-1930 рр.) / К.В. Мануїлова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2012. - Вип. XXXII. - С. 239-243.

9. Масенко Л.Т. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір / Л.Т. Масенко. - К.: ВД “Києво-Могилянська академія”, 2004. - 163 с.

10. Масенко Л.Т. Річ не просто в мовній проблемі. Річ у тенденції до розпаду єдиної держави за мовною ознакою / Л.Т. Масенко // Віче. - 2003. - № 4. - С. 54-57.

11. Масенко Л. Україна безбатченків / Л. Масенко // Український тиждень. - № 10. - 2010.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ut.net.ua/www.ut.net.ua/abaut/we/532>

12. Масенко Л. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгводидактики. Документи і матеріали / Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька. - К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. - 399 с.

13. Овчаренко Д. Українізація службовців державних та партійних установ Миколаївського округу у 1920-і роки. [Електронний ресурс] / Д.В. Овчаренко // "Гілея": зб. наук. праць. - К., 2009. - Вип. 23. - Режим доступу до журналу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/009_23/Gileya23/17.pdf.

14. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ ст.: Історіографічний нарис / О.О. Рафальський. - К., 2000. - 446 с.

15. "Українізація" 1920 - 30-х років: передумови, здобутки, уроки: [монографія] / [В.М. Даниленко, Я.В. Верменич, П.М. Бондарчук та ін.]. - К.: НАН України, Ін-т історії України, 2003. - 392 с.

16. Якубова Л. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР. 20-і - перша пол. 30-х рр. ХХ ст. / Л. Якубова. - К.: Ін-т історії України НАНУ, 2006. - 481 с.

17. Якубова Л. Етнічні меншини УСРР у 20-ті - пер. пол. 30-х рр ХХ ст.: Історіографія та джерела дослідження / Л. Якубова. - К., 2006. - 109 с.

Епик Л.И. ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ НА КУРСАХ УКРАИНОВЕДЕНИЯ(20-Е ГГ. ХХ СТ.)

Статья посвящена одному из направлений большевистской национальной политики в Украине в 20-е годы, а именно украинизации. Автор, используя ранее не опубликованные документы, доказывает, что украинизация была целенаправленной политикой советской власти, суть которой заключалась не только во внедрении украинского языка во все сферы общественной жизни Украины. Архивные источники свидетельствуют, что это была система воспитания национальных кадров, которые должны были не только в совершенстве владеть украинским языком, но и знать основы истории Украины, украинской литературы и географии. Именно таким образом подготовленные специалисты должны были стать носителями коммунистических идей, своего рода связующим звеном между большевистской властью и населением Украины. Приведенные в статье документы из фондов Государственного архива Сумской области (отчет о работе практикума по украиноведению) являются ценными свидетельствами того, что преподавание истории Украины, украинской литературы способствовало формированию национальной идентичности у слушателей курсов.

Ключевые слова: украинизация, практикум по украиноведению, история Украины, национальное самосознание.

Yepik L.I. TEACHING THE HISTORY OF UKRAINE AT THE WORKSHOPSON UKRAINIAN STUDIES IN THE 20'S OF THE TWENTIETH CENTURY

The author of the article gives the documents which weren't published earlier. These documents show practical directions of translation into Ukrainian language the activity of the Soviet staff (machinery) in Ukraine at the beginning of the 20th century. The materials from the archives notice about strengthening of attention to preparing, up-bringing and putting out the staff of the native nationality into the staff of the party and state bodies, bringing teaching of the Ukrainian language at schools, organization of cultural – educational establishments, publication of books, newspapers and magazines in Ukrainian language and the language of the national minorities. In fact, it was a complex program in fundamental teaching of Ukrainian language, learning Ukrainian literature, history and geography. Some months' courses for learning Ukrainian language and Ukraine's Studies were created for state personalities. Sometimes these courses existed formally, though their visitors could be discharged from their working places in case of failing this exam. At the beginning of such courses many party and economic employees attend them only sometimes. Their reports also were not given in Ukrainian. Nevertheless strong and persistent policy in the sphere of language gave its certain positive results. The documents say that at the beginning of 20 the XX century Ukrainian language confirmed its position in all spheres of public life in Ukraine. The study of the history of Ukraine contributed to the formation. national consciousness.

Key words: ukrainization, workshop Ukrainian, history of Ukraine, national morale.